
ПОЛІТОЛОГІЯ

*Власюк Вікторія Миколаївна,
студентка спеціальності «Політологія»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

У статті розглядається середній клас в Україні на основі аналізу останнього за трьома основними групами критеріїв, а саме: матеріальними, нематеріальними та суб'єктивними. В результаті дослідження було виявлено, що не можна використавши подані вище критерії, прийти до єдиного спільного висновку щодо існування середнього класу в нашому суспільстві.

***Ключові слова:** матеріальні, нематеріальні та суб'єктивні критерії визначення середнього класу, середній клас.*

Нині в Україні відбувається процес трансформації всієї системи суспільства, перехід від тоталітарних до демократичних цінностей. Зміни відбуваються і в соціально-економічній сфері, але дуже повільно. Становлення середнього класу в Україні сьогодні тільки набуває свого розвитку і в часи економічної кризи проходить під впливом чинників, що обмежують його інтенсивність, оскільки в структуризації спостерігається двополюсне розшарування на багатих і бідних.

Проблема середнього класу є багатогранною, оскільки і досі не існує єдиного чіткого визначення поняття «середній клас», єдиних критеріїв оцінювання, єдиної методології виокремлення його в суспільстві, єдиної позиції щодо ролі середнього класу в державі тощо. Саме тому й існують розбіжності в думках про присутність та активність його в суспільстві, зокрема і в Україні.

© Власюк Вікторія, 2010

Отож, метою цієї статті є спроба проаналізувати соціальну структуру українського суспільства за економічними, політичними, психологічними напрямками, та дати відповідь на запитання: «Чи сформувався вже в Україні середній клас?».

Різноманітними аспектами дослідження середнього класу займаються такі вітчизняні науковці, як Л. Шангіна, М. Козловець, які досліджують громадську та політичну активність середнього класу та вплив його на все суспільство; М. Міщенко звертає більше увагу на причини самоідентифікації із середнім прошарком; А. Биченко - критерії визначення середнього класу. Проте праці цих дослідників в основному орієнтовані на вивчення певних вузьких проблем, які пов'язані з середнім класом.

Користуючись таким узагальненим визначенням «середнього класу», як частини суспільства, яка посідає «середні» між «верхами» і «низами» статусні позиції, складаючи найчисельнішу, неоднорідну, економічно та політично активну соціальну групу, спробуємо визначити масштаби та категорії населення в Україні, які реально можуть бути зараховані до нього за всіма ознаками, і відповідність та доцільність оцінення українського середнього класу за міжнародними критеріями.

Для виявлення середнього класу в будь-якому суспільстві дослідниками застосовується низка критеріїв (показників). Ці критерії є досить хиткими, оскільки не існує сталої шкали їх вимірювання, не завжди є всі статистичні дані для аналізу, і великою мірою результати дослідження залежать від рівня об'єктивності дослідника. Також критерії віднесення до середнього класу змінювались протягом історичного розвитку суспільства загалом, і спочатку носили економічний характер, з часом до них додалися політичні, культурні і власне соціальні ознаки. Але всіх їх можна звести до трьох основних груп: матеріальні (дохід, витрати, заощадження, рівень майнового забезпечення), нематеріальні (освіта, професійний і кваліфікаційний статус, посадова позиція), суб'єктивні (самоідентифікація себе з середнім класом). Саме за аналізом цих трьох груп критеріїв, здійснюватиметься аналіз соціальної структури українського суспільства.

Матеріальні критерії. Під час соціологічного дослідження в Україні, яке проводив Центр ім. Разумкова з 19 до 25 червня 2008 року, респондентам було запропоновано перелік з 20 ознак, якими має обов'язково володіти людина, щоб

її можна було віднести до середнього класу. І в результаті, до обов'язкових ознак матеріального чи об'єктивного характеру були віднесені стабільний дохід, який дозволяє забезпечити високий рівень життя та робити заощадження (70,7% опитаних). А також комфортне житло (35,6%) і робота, що відповідає кваліфікації та відповідно оплачується (34%) [5]. Отож, можна припустити, що, за уявленнями громадян, середній клас складають люди, які мають стабільний і досить високий дохід. Та насправді дохід кожного громадянина дуже складно зафіксувати в кількісному відношенні, оскільки необхідно враховувати не тільки первинні доходи, які можна порахувати (включаючи зарплату, підприємницький дохід і ренту), але й соціальні трансфери, пільги, дотації. Також варто зауважити, що визначення середнього класу за матеріальною ознакою характеризується такою проблемою як визначення мінімальних та максимальних меж доходів громадян, слід враховувати стан економіки, темпи інфляції тощо.

Щоб дізнатися в скільки разів доходи одних груп населення перевищують доходи інших груп, та виміряти розрив між нижчим та вищим класами в українському суспільстві, ми використовуємо індекс Джіні - коефіцієнт нерівності розподілу доходів населення або концентрації доходів, який найчастіше використовується для демонстрації рівня нерівності в суспільстві в міжнародних порівняльних дослідженнях. Спочатку на основі матеріалів Держкомстату обраховуємо розподіл населення за рівнем середньодушових грошових доходів. Дані взяті за 2007 рік, оскільки саме за цей рік є повні дані по всіх показниках. Отож, ми бачимо, що станом на 2007 рік, коли прожитковий мінімум становив 480 грн., середній клас можна визначити в проміжку від 480 до 840 грн. і чисельність його сягає 52,7% [3]. Звичайно сьогодні цей проміжок змінився, адже збільшився прожитковий мінімум до 701 грн., хоча з 1 січня 2010 року планувалося підняти до 825 грн. [4]. Та за браком всіх показників сьогодні важко визначити шкалу, за якою ми виділятимемо в суспільстві середній клас.

Наступним нашим кроком є обчислення самого індексу Джіні. Він відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів за чисельно рівними групами населення від лінії їх рівномірного розподілу. Для графічного відображення індексу Джіні будемо криву Лоренцо:

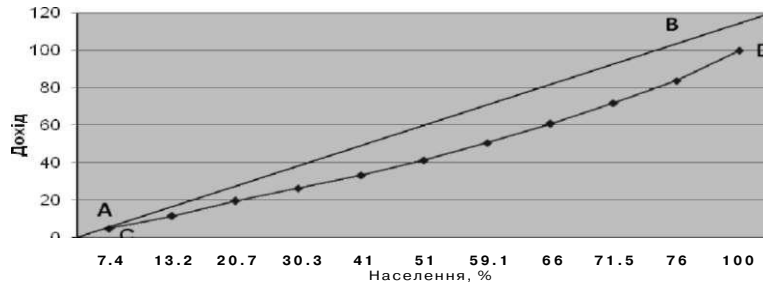

Рис.1. Крива Лоренцо

Статистична міра рівності доходів коливається від 0 до 1, при цьому значення 0 відображає повну рівність доходів у всіх групах населення, 1 - повну нерівність, коли весь дохід належить одній групі (особі). Обчисливши індекс Джіні для України на 2007 рік ($G=0,499$) і порівнюючи з коефіцієнтом нормального розподілу $G=0,2$ у розвинених країнах, можемо дійти висновку, що диференціація доходів у суспільстві велика. Це ж ми бачимо і на графіку, наскільки пряма СБ відхиляється від прямої збалансованого розподілу АВ. Нерівність між багатими і бідними з кожним роком збільшується, адже у 2006 році $G=0,31$ [8]. Подальше поглиблення такої ситуації становить загрозу соціальній стабільності в державі.

Досить ускладнює розвиток середнього класу і рівень середньої заробітної плати, який вираховується не беручи до уваги диференціацію заробітної плати в державному та приватному секторах, міжрегіональну диференціацію, різницю оплати праці в малих і великих містах тощо.

Також однією з головних причин, які перешкоджають формуванню середнього класу, є клановий принцип побудови економічних стосунків в країні та економіки в цілому. Сьогодні клани, які переплелися з криміналом і владою, тримають майже всю систему влади, передусім виконавчу. Це означає, що розвиток підприємництва, який може бути середовищем для створення середнього класу, в Україні істотно гальмується.

Ще однією з причин розриву між реальними та фактичними даними є самоідентифікація себе з середнім прошарком. Адже образ середнього класу, який сьогодні поширений у вітчизняних ЗМІ, і його спосіб життя є бажаними для багатьох громадян. Відповідно особа, відносячи себе до середнього класу, не зважає на свій реальний соціальний стан [6; 96-97].

Нематеріальні критерії. Досліджуючи наявність нематеріальних ознак у середнього прошарку українського суспільства, а саме вищої освіти, статусу та громадської активності, бачимо іще одну вагомую перешкоду на шляху формування справжнього середнього класу в Україні. 11,7% респондентів, які обрали «високий рівень освіти», як обов'язкову ознаку середнього класу [2; 15-17], свідчить про те, що вони розуміють, хто такий середній клас, але при самоідентифікації істотно не зважають на цю ознаку. Це, в першу чергу, зумовлено тим, що в Україні істотно викривлена мотивація отримання вищої освіти, відносна легкість її отримання, зниження якості підготовки у вищих навчальних закладах призводить до того, що у сучасних умовах вища освіта загалом не перешкоджає деформації пропозиції на ринку праці, відбувається подальше знецінення дипломів з вищою освітою.

Проте проблема безробіття досить часто трансформується в проблему надто низької заробітної плати, яка не зацікавляє у працевлаштуванні. В українському ж суспільстві між освітньо-професійним статусом, доходами, престижем і соціальною самооцінкою не існує прямого зв'язку. Ті професійні групи, які на Заході масово належать до середнього класу (вчителі, медики, науковці), в нас мають низький дохід і можуть належати швидше до категорії малозабезпечених людей. І навпаки, частина населення, яка є доволі заможною та яка зараховує себе до середнього класу, в Україні дуже часто мають низький рівень освіти та професіоналізму.

Оскільки громадська активність, а особливо політична, вважається однією з атрибутивних рис середнього класу, то ми розглянемо її також в межах нематеріальних ознак. Громадська (політична) активність виявляється в різних формах - від інтересу до політики до наявності особистих політичних переконань і членства в політичних партіях. Одним із головних показників реальної активності суспільства в політичній площині є також рівень довіри громадян до політичних партій і політичного керівництва держави (чинної влади) - оскільки він свідчить про наявність (відсутність) діалогу між партіями та суспільством, владою і громадянами.

Результати соціологічного дослідження, проведеного Центром ім. Разумкова у червні 2008 року, показують, що 62% середнього класу визнали себе громадсько-активними, а 42,4% мають стійкі політичні переконання. Щодо залученості до активної громадської діяльності визнали лише дещо більше 15% представ-

ників середнього класу. Гіршою є ситуація з членством у політичних партіях: лише 5,2% респондентів. Та позитивним показником стали дані про прихильність до демократичних цінностей - 63% (проти 54% у 2005 році) [10; 32].

Отож, підсумовуючи, можна зазначити, що український середній клас, хоча й демонструє інтерес до політики, постійну увагу до перебігу політичних подій в Україні, а також - наявності політичних переконань і членства в політичних партіях, але, з погляду його громадської активності та розуміння її суті, перебуває на рівні «класу в собі», він не достатньою мірою усвідомив себе як окремого суб'єкта соціальної дії.

Суб'єктивні критерії є не менш важливими для визначення кількості середнього класу в державі. Насамперед цей критерій визначається через самоідентифікацією особи із цим класом. Для вимірювання середнього класу, за суб'єктивним критерієм, зазвичай використовується метод самооцінювання (метод класової самоідентифікації) - дослідник пропонує респонденту оцінити своє становище по класовій шкалі. Цей метод має велику погрішність, оскільки велика частина респондентів психологічно не зможе віднести себе до нижчого класу, навіть якщо він до такого і буде належати [1].

За результатами соціологічних досліджень по середньому класу Центру ім. Разумкова протягом 2000-2008 років, можна простежити певну тенденцію зменшення кількості осіб, які ідентифікують себе із середнім класом. У грудні 2000 року до середнього класу відносили себе 47% респондентів, а в серпні 2002 року їх кількість зменшилася на 1,4% - 45,6% [9; 6]. Та вже у червні 2003 року 56,2% опитаних віднесли себе до середнього прошарку [12;35]. У 2004 році ця кількість зросла до 58%, у 2005 - 62%, а у 2006 почався спад - 57% [11]. Результати останнього з досліджень, що проводилося Центром Разумкова у червні 2008 року [7; 5-14], показали, що вже 50,7% респондентів ідентифікують себе з «середнім класом». Порівнюючи ці дані з дослідженням попередніх років, ми можемо спостерігати з початку вересня 2005 року, що картина істотно змінюється у напрямку зменшення кількості осіб, які ідентифікують себе із середнім класом. Це пояснюється як і зменшенням прибутків українців, підвищенням цін, так і падінням власної самооцінки населення, після невиправданих очікувань помаранчевої революції.

Та попри те, що 50,7% громадян України вважають себе представниками цього класу, за додатковими психологічними та май-

новими ознаками дослідники визначили, що лише 17,6% респондентів можна вважати представниками середнього класу. Якщо ж вважати середній клас не лише економічною категорією, а й основним рушієм демократичних перетворень у країні, що передбачає його залучення до громадської діяльності, тоді до середнього класу в Україні можна зарахувати лише 2,6% громадян [5].

Отож, здійснивши аналіз середнього класу за трьома групами критеріїв: матеріальні, нематеріальні та суб'єктивні, дійти єдиного висновку досить складно. Таким чином, відповіді на питання про те, чи сформувався в Україні середній прошарок, майже цілком залежать від вибору критерію оцінки.

Сьогодні реальному середньому класу у нас відповідає лише невелика частка населення, яка характеризується нестабільністю та плінністю доходів, існує глибока диференціація в рівнях доходів найбільш та найменш забезпечених груп населення, і взагалі нестабільність економічної ситуації в Україні. Ускладнюють проблему формування середнього класу популістські заклики вітчизняних партій, які постійно наголошують у своїх програмах на необхідності формування в країні середнього класу західного зразка як на пріоритетному завданні соціальної політики.

Лише самоідентифікація себе з середнім прошарком, показує присутність середнього класу в українському суспільстві. Та за об'єктивними ознаками, як доходи, рівень життя, освіта, політична та громадська активність не відповідають ідеалу «середнього класу». Оскільки у розвиненій економіці ці критерії взаємозалежні, оскільки вищий дохід і рівень споживання нерозривно пов'язані з якісною освітою і кваліфікацією, а також відповідним статусом людини в суспільстві, його самоідентифікацією. Причиною цього є те, що держава перебуває на трансформаційному етапі переходу від класового суспільства, тому його стратифікація є більш складна, ніж в усталених суспільствах. І саме тому дослідник при використанні вищезазначених критеріїв, що характеризують західний середній клас, має врахувати всі недоліки.

Список використаних джерел та літератури

1. Безпалько П. О. Ідентифікація середнього класу: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / П. О. Безпалько. - Режим доступу до статті : URL:<http://h.ua/story/108402>. - Заголовок з екрана.
2. Биченко А. Український середній клас: уявлення та реальні ознаки [Текст] / А. Биченко // Національна безпека і оборона. - К., 2008. - № 7. - С. 14-30.

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті : URL:www: <http://www.ukrstat.gov.ua>. - Назва з екрана.
4. Закон України «Про прожитковий мінімум» на 2009 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті : URL:www:<http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.
5. Інститут соціологічних досліджень ім. Разумкова [Електронний ресурс]. - Режим доступу до статті : URL:www: <http://www.users>. - Назва з екрана.
6. Козьма В. Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу [Текст] / В. Козьма / Політичний менеджмент. - № 1 (28). - К., 2008. - С. 94-101.
7. Міщенко М. Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства [Текст] / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. - № 7. - С. 5-14.
8. Распределение доходов семьи (индекс Джини) в странах мира [Електронний ресурс]. - Режим доступа к статье : URL:www:<http://www.yestravel.ru/world/rating/economy>. - Название с экрана.
9. Шангіна Л. Відкладене життя, або середній клас в українському виконанні [Текст] / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. - К., 2002. - № 7 (24). - С. 5-6.
10. Шангіна Л. Громадська активність українського середнього класу [Текст] / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. - К., 2008. - № 7. - С. 30-46.
11. Шангіна Л. Після свята: повідомлення про стан розрахунків за кредитом [Текст] / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. - 2006. - 2 вересня. - № 33 (561).
12. Шангіна Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадської активності [Текст] / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. - 2003. - № 10 (34). - С. 30-46.